

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal ЕРОНІ [ЕРОCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVII (2019).
Книжка / Issue 2

ИВАН КОЛЕВ – ЗАБРАВЕН И НОВООТКРИТ ГЕРОЙ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ¹

Йежи ХАТЛАС

IVAN KOLEV – FORGOTTEN AND REDISCOVERED HERO OF THE BULGARIAN ARMY

Jerzy HATŁAS

Abstract: General Ivan Kolev was born in Bessarabia. He graduated from the elite school (middle school) for Bulgarian Minority in Bolhrad. Subsequently he settled down in Bulgaria where he made a brilliant career. In 1916, Ivan Kolev defeated all foreign troops (Romanian, Russian, Serbian) in Dobruja. He was the creator of the Bulgarian cavalry. In the interwar period, Ivan Kolev was widely known and valued. During the communist period, however, he was completely forgotten. It was only after the fall of the totalitarian regime that the figure of General Ivan Kolev was restored to history, both in Bulgaria and in Ukraine, where he was born.

Key words: Ivan Kolev, Bessarabia, Bulgaria, Dobruja, army, elite.

В резултат на мирното споразумение, сключено в Сан Стефано (3 март 1878 г. – 19 февруари по стар стил), с което завършва Руско-турската война (1877–1878), и Берлинския договор (13 юни – 13 юли 1878 г.) на Балканите са създадени *de facto* две автономни български държави. Първата от тях е Княжество България на север, достигаща до Дунав, а в южната част – Източна Румелия (на турски език: *Rumeli-i Sarki*) със столица гр. Пловдив. И двата държавни организма са зависими от Турция, така че България по това време не си е възвърнала пълния суверенитет. През 1885 г. (на 6 септември – 18 септември по нов стил) Княжество България се обединява с Източна Румелия в резултат на военен преврат в град Пловдив, оглавен от майор Данаил Николаев (роден в град Болград в Бесарабия) [Енциклопедия България..., 4, с. 592; Калчев, К. 1994, с. 201; Руменин, Р. 1996, с. 328–329; Калчев, К. 2009, с. 183–184; Станчев, М. 2016, с. 349–350]. Османският губернатор в град Пловдив Гаврил Кръстевич е свален от власт. Българската армия заема провинцията и Източна Румелия е присъединена изцяло към Княжество България. За пълния международен суверенитет на България обаче може да се говори само от 1908 г. Обявяването на независимостта на България се прокламира с манифест на 22 септември (5 октомври нов стил) 1908 година в Търново, когато България става Царство и се обявява пълната ѝ независимост².

Възродена след векове на робство (но все още не напълно суверенна), българската държава започва своето независимо съществуване. След основаването на Княжество България, в Търново е

¹ Целта на тази статия не е да се напише нова биография на генерал Иван Колев. Текстът накратко описва известни епизоди от живота и военните му заслуги за България. Задачата на този текст е да се покаже как в стотината години от смъртта на този виден офицер, се променя паметта за него.

² Същевременно на 22 септември е официалният празник на Република България (Ден на Независимостта на България), също като 3 март (Ден на Освобождението на България от османска власт).

приета на 16 април 1879 г. конституция (Търновската конституция) [Радев, С. 1990, с. 76–104]. За столица е избран гр. София. Българската държава създава от самото начало своите структури: администрация, армия, образование, медицинска помощ и др. Не само българите, живеещи на Балканския полуостров, участват в тяхното създаване, но също и сънародниците им от бесарабската диаспора. Патриотично настроени български младежи от Бесарабия (предимно от Буджак) помагат за освобождението на старата родина (чрез участие във военни доброволчески формации по време на Руско-турската война, 1877–1878 г.), а след края ѝ, установявайки се в родината на своите предци, правят там кариера. Голяма част от българите, живеещи в Бесарабия (популярно наричани „бесарабски българи“), имат огромен принос за възраждащата се държава. Те са бъдещи хора на науката, лекари, изтъкнати военни, високопоставени длъжностни лица, инженери и т.н. Тези хора активно участват в държавния, обществен и културния живот на България [Дякович, В. 1930, с. 105–117³; Билярски, Ц. В. 2008 а, с. 8], като стават членове на различни елити. Споменахме вече по-горе за един от тях – майор Данаил Николаев, който по-късно е отличен генерал на пехотата на българската армия, известен като „патриарх на българската войска“. Без съмнение друга изключително заслужила фигура е Иван Колев Стоянов, роден също в Бесарабия.

Иван Колев Стоянов [Калчев, К. 2006, с. 57; Недев, С. 2005, с. 9–14; Калчев, К. К. 2009, с. 186–187.] е роден в село Бановка (на около 30 км източно от град Болград) [Скальковский, А. А. 1848, с. 85–86 № 14; Войникова, А. 2008, с. 13–20.]. Точната дата на раждането му в литературата не е определена. Срещат се следните дати: 15 септември 1861 г. [Енциклопедия България..., 3, с. 488; Станчев, М. 2016, с. 285], 15 септември 1863 г., 25 септември 1863 г. [Руменин, Р. 1996, с. 118 № 780; Билярски, Ц. В. 2008 а, с. 7] и дори 25 август 1863 г. [Дякович, В. 1918, с. 155; Чолов, П. 1971, с. 5; Стефанов, С. 1995, с. 239]. На надгробния камък на генерала в град София е написано 1861–1917, а на паметника в негова чест в родното му село Бановка са поставени датите 1863–1917. Същата хронология (1863–1917) се появява и върху плочата на къщата, в която е роден Иван Колев.

Иван Колев има две по-големи сестри (Евдокия и Елена), един по-голям брат (Стефан Колев Стоянов) и един по-малък брат (Христо Колев Стоянов). Прадядо му се преселва от село Чоба (Пловдивско – сега община Брезово) през 1812 година⁴. Баща на Иван Колев е бил Кольо Стоянов Къобашиев (роден в селото Бановка). Той защитава националната идентичност на българите в село Бановка пред местните руснаци и молдовските власти [Стефанов С. 1995, с. 238–239]. Бащата на Кольо Стоянов Къобашиев (дядо на Иван Колев) е Стоян Къойбашиев (роден в град Измаил). Майката на Иван Колев – Т(е)одора Шулева, е родена в село Бановка. По потекло тя е също от измаилските българи, които идват от Тракия.

Българската колония Бановка, родното село на Иван Колев, според научни изследвания е основана през 1821 година. Официалното име на селото е Банова, но българите го наричали Бановка. Според местните хора названието тръгва от един българин, дядо Бано (или дядо Баньо), който според тях е основател на селото. През 1839 година в селото е изградена много хубава църква – „Света Троица“ [Duminica, I. 2017, р. 275]. През 1858 година молдовските власти разрешават да се открие в Бановка начално българско училище.

Младият Иван от дете харесва коне. Втората му страст е четенето на книги. Голямо влияние върху бъдещата кариера на младия човек има първият му учител (родом от град Свищов⁵) – Богдан Манчев, който става приятел на семейството. Той разпалва у младия Иван любов към историята и патриотизъм. В родното си село Иван завършва основно образование (първоначалното училище). Училището в село Бановка не е голямо – само трикласно. По тази причина по съвет на своя учител Иван Колев през лятото на 1875 година е записан в класическата гимназия в град Болград [Топалова, С. 2006, с. 433–442]. Обучението в гимназията продължава 7 години [Караиванов, Н. 2008]. Учителите там са изключителни, например учителят по български език Васил Стоянов. Възпитателите в Болградската гимназия не само водят лекции на високо ниво, но и вдъхват патриотизъм у младите бъл-

³ Този автор дава списък от 224 българи, родени в Бесарабия, които правят своята кариера в България.

⁴ Дякович, В. 1918, с. 155; Билярски, Ц. В. 2008 а, с. 37. Прадядо, а не дядо, както пише Стефан Стефанов [Стефанов, С. 1995, с. 238].

⁵ Северна България, в непосредствена близост до река Дунав.

гари. В високото ниво на преподаване в това училище може да бъде доказано от факта, че само 12 от 22 ученици, от класа на Иван Колев завършват гимназията. По време на обучението си Иван другарува не само с момчета от Бановка, но също и с по-големите си братовчеди. Живее в интерната (пансиона) на гимназията, а след затварянето му – на квартира. През 1882 година завършва училището. Бащата на Иван Колев, който нееднократно е кмет на село Бановка и работник в местната поща, се опитва да помогне на сина си да продължи обучението си в университет. Иван Колев обаче не е приет. Вероятно този провал е резултат от враждебно отношение към българския дух в училището на новия директор Георги Стаменов (директор през периода 1881–1888 г.). След възстановяването на руската власт в Южна Бесарабия през 1878 година в гимназията започват процеси на русификация, а накрая тя е преименувана в руска гимназия на името на руския цар Александър III.

Младият Иван Колев се връща обратно в Бановка. Той иска да работи като учител. За тази цел завършва специален учителски курс в град Кишинев. Желанието му обаче не се реализира. Той получава място в училище в друго село, но не го приема. Въпреки този неуспех, по-късно става за кратко писар в общината.

През 1884 година, според Стефан Стефанов, умира бащата на Иван Колев [Стефанов С. 1995, с. 243], но според Владимир Дякович той почива по-късно – през 1901 година [Дякович, В. 1918, с. 155]. Независимо от точната причина през тази година, младият човек не вижда за себе си никаква алтернатива в родната му Бесарабия. Той я напуска завинаги и заминава за България.

Иван Колев пристига в София и търси работа. В този момент той е на 23 години. Първоначално работи в канцеларията на Народното събрание, а след това става секретар на съда. От 1 юли 1885 година е назначен за подсекретар в Софийския окръжен съд. Иван Колев бързо се ориентира към армията. Напуска спокойния живот в канцеларията и постъпва като доброволец в студентския отряд.

През 1885 г. Иван Колев като доброволец участва в Сръбско-българската война, през следващата година започва обучение в Софийското военно училище [Рухчев, Н. 2012], което завършва през 1887 година. Първоначално той е зачислен към артилерията, но когато заплашва, че ако не бъде прехвърлен към кавалерията, ще се откаже от служба в армията, искането му е удовлетворено. На 27 април 1887 г. той получава пагони на подпоручик и напуска София, защото получава назначение в Трети конен полк в град Пловдив. Три години по-късно (на 18 май 1890 г.) Иван Колев получава чин поручик. След това две години учи във военната академия в Италия (Торино), която завършва през 1894 г. На 2 август 1894 г. е произведен в чин „ротмистър“. Три месеца по-късно става старши адютант към 1-а пехотна Софийска дивизия. Той става капитан още същата година. След придобиването на задълбочени военни знания Иван Колев работи в Генералния щаб. На 20 септември 1898 година той участва в големи военни маневри в Румъния. На 15 февруари 1900 г. Иван Колев е произведен в чин „майор“. В периода 1907–1908 г. е на стаж в австро-унгарската армия. По време на Балканските войни той вече е полковник (от 15 октомври 1908 г.). Иван Колев командва защитата на укрепена позиция в град Ямбол и след това временно изпълнява длъжността на началник-щаб на Трета армия. По време на Междусъюзническата война (1913 г.) той заема същата длъжност и в Пета българска армия.

По време на Първата световна война (от 30 октомври 1914 г.) Иван Колев е назначен за началник-щаб на 10-та пехотна Беломорска (Егейска) дивизия. На 2 август 1915 г. той е произведен в чин „генерал-майор“. През месец май 1916 г. генерал-майор Колев е инспектор на конницата. Едновременно с това, вече от 28 март 1916 г., той е командир на 1-ва кавалерийска (конна) дивизия [Недев, С. 2005, с. 9]. Той участва в настъплението на Трета армия в Добруджа, където Българската армия разгромява руснаците, румънците и сърбите. Иван Колев преминава цяла Добруджа до делтата на Дунав, са изключителните му военни заслуги на 30 септември 1916 г. е удостоен с германски железен кръст „За храброст“. Генерал Иван Колев има изключителни заслуги за освобождението на Добруджа. Битките, водени под негово командване, са описани подробно в литературата [Кисъов, А. 1928; Ioanițiu, A. 1929, р. 43–67]. Иван Колев командва 1-ва кавалерийска дивизия до 10 март 1917 г., след което в град Бабадаг (в Северна Добруджа, Румъния) поема командването на независимата българска армия, останала там. Разболява се на 10 май 1917 г. и е принуден да напусне фронтната линия. В началото на юни той заминава през София на лечение в Австро-Унгарската империя. Целият си боен път генерал Иван

Колев изминава заедно с любимия си кон Пирин⁶. Умира на 29 юли 1917 г. във Виена само 54 години. Неговите останки са докарани в София. В деня преди смъртта си (на 28 юли 1917 г.) той е повишен в чин генерал-полковник за специалните му заслуги по време на битките в Добруджа.

Генерал Иван Колев е безспорен герой за българите и България. Неговите заслуги към българската армия са безценни от историческа гледна точка. По тази причина той е наричан „бащата на българската конница“. За добруджанския герой се разказват различни легенди. Генерал Иван Колев определено прави брилянтна кариера в българската армия без никаква протекция. Той показва голяма смелост по време на битките. Строг, но справедлив. Той знае няколко чужди езика: руски, румънски, италиански, френски. В по-слаба степен владее немски и унгарски. Независимо от неговия безспорен талант и големите му заслуги за българската армия, не всеки го е оценява правилно. „Цар Фердинанд го ценял, но не го обичал“ [Стефанов, С. 1995, с. 247].

Иван Колев се жени по време на отпуската си на 18 октомври 1897 г. Негова съпруга става София (Соня) Петрова Колева (Фитова), дъщеря на бившия кмет на град Болград Петър Фитов. За съжаление, те не са имали никакво потомство.

Гробът на генерал Иван Колев, освободителя на Добруджа, се намира в София, в парцел 48 на Централните софийски гробища. Там има само скромна плоча, няма паметник. Той няма деца, затова за гроба му се грижат само колеги и другарите му по оръжие. Средствата, събрани преди 9.IX.1944 г., за негов паметник, са пренасочени от комунистическите власти за паметници на Червената армия и на партизаните.

През междувоенния период литературата за ген. Ив. Колев е огромна [Енциклопедия България..., 3, с. 488; Билярски, Ц. В. 2008 а; Билярски, Ц. В. 2008 б]. Неговият пръв биограф на е д-р Н. П. Николаев, подполковник, министър на народното просвещение и дипломат (остава в емиграция в Швеция до края на живота си). За него пише Вл. Дякович и много други [Дякович, В. 1918].

По време на комунизма името на генерал Иван Колев е практически изтрито от историята. За него се пише малко и рядко [Коняров, И. 1947; Чолов, П. 1971]. В „Енциклопедия България“, издадена по това време, се намира информация и за генерал Иван Колев, но тя е лаконична [Енциклопедия България..., 3, с. 488]. Една публикация излиза през 1971 година [Чолов, П. 1971]. Не подобава, според новите власти, да се увековечава паметта на великия българския генерал, който разгромява руските войски по време на Първата световна война. Последното от юбилейните чествания на гроба му (помен) се състои през 1946 г. След прочистването на офицерите на царя от българската армия гробът му е напълно изоставен и пренебрегван. В продължение на десетилетия фигурата на генерал Иван Колев е почти напълно забравена в България. Положението е още по-лошо в Бесарабия. Там, в Съветския Съюз, в резултат на процесите на русификация и съветизация на обществото за генерал Иван Колев е забранено да се говори.

След падането на комунизма ситуацията се изменя, но не бързо. В България се появяват публикации за генерала. През 2008 година в София излиза (издадена в два тома) голяма публикация за генерал Иван Колев. В нея има библиография за него, всички известни публикувани биографии (в това число биографията, написана през 1919 г. от Н. П. Николаев), както и по-стари публикации от нови издания за него и разни важни документи [Билярски, Ц. В. 2008 а; Билярски, Ц. В. 2008 б]. Същевременно има много информация за генерал Иван Колев не само в чисто научното пространство⁷, но също и в популярните (електронно) мрежи. В популярната енциклопедия Уикипедия има биография на генерала на седем езика⁸, а в портала Youtube без проблеми може да се потърсят филми⁹.

⁶ Този легендарен кон след петнадесетгодишна вярна служба е продаден на пазара в София през 1925 г. за сумата от 4.700 лева

⁷ Вж. например посочените в тази статия изследвания на Калчо Калчев за много известни офицери в българската армия с бесарабско потекло.

⁸ Иван Колев (генерал), от Уикипедия, свободна енциклопедия <[https://bg.wikipedia.org/wiki/Иван_Колев_\(генерал\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Иван_Колев_(генерал))> (достъпен май 2019)

⁹ Например виж Генерал Иван Колев, бащата на българската конница <<https://www.youtube.com/watch?v=N1NгOKPZIPY>>, (достъпен май 2019)

През 2009 г. гробът на генерал Иван Колев е почистен. Оказва се, че конструкцията от гранит е устояла на времето. Гробът е основно ремонтиран през юли 2014 г. от родолюбиви българи. За съжаление, към момента прессъобщенията показват, че гробът на генерал Иван Колев отново изпада в забвение, а бързо растящите храсти го унищожават.

Дълго време героят от Добруджа обаче няма свой паметник в България. През 2007 г. в град Добрич възниква идеята (от акад. Георги Марков), че за 100-годишнината от неговата смърт трябва да се направи паметник на ген. Иван Колев. В резултат на тази акция е изработен и открит през 2017 година много хубав паметник на генерал Иван Колев, който като конник седи на любимия си кон Пирин. Направен е Мемориален комплекс за Добричката епопея с паметни плочи на 1013 герои. От 2009 година паметник на генерала има и в село Карапелит (архитект е Виктор Зеленченко, а скулптор Христо Илиев), близо до град Добрич¹⁰. Името му е дадено на две села в България – Генерал Колево в областите Варна [Коледаров, П., Мичев Н. 1973, с. 65; Мичев, Н., Коледаров, П. 1989, с. 71; Ангреев, С. 2002, с. 48]¹¹ и Добрич [Коледаров, П., Мичев Н. 1973, с. 65; Мичев, Н., Коледаров, П. 1989, с. 71; Ангреев, С. 2002, с. 48]¹². В столицата на България, София, една от улиците се нарича „Генерал Иван Колев“. На къщата, в която е живял в столицата на България, има паметна плоча (ул. „Узунджовска“ № 16).

В родното село на генерал Иван Колев, в Бановка (сега Баннівка в Украйна, Одеска област), в близост до църквата има бюст-паметник¹³, направен през 2010 година (по случай на 70-годишнината от връщането на Южна Добруджа към България през 1940 г.). Автор е скулпторът Димитър Янков, а в инициативния комитет са: Георги Казанджиев (историк изследовател), Тодор Нинов (краевед), Михаил Стоев (бизнесмен от град Добрич) и Димитър Янков (скулптор, който дарява бюста на ген. Колев).

В село Бановка до днес е запазена родната къща на генерал Иван Колев (Баннівка, вулиця Централна, 66 Б)¹⁴, но в нея се намира ветеринарен медицински пункт. За съжаление, жителите на село Бановка лошо познават историята на своето село и историята на България. Намирането на тази сграда, без да се знае точният адрес, не е лесно. Когато попитах местните жители за къщата на генерал Иван Колев, повечето хора отговориха, че не знаят за кого става дума. Двама или трима души попитаха дали не търся, може би, семейния дом на бившия директор на колхоза. На стената на къщата от страна на улицата има две плочи. Една от тях (по-стара) идва още от съветско време с надпис „Фельдшерско-акушерский пункт“. В средата на фасадата се намира възпоменателна плоча (направена по инициативата на бизнесмена Михаил Стоев от град Добрич) в чест на генерал Иван Колев. Надписът е на руски език: „Здесь родился легендарный полководец болгарской кавалерии генерал-лейтенант Иван Колев Стоянов 1863–1917 гг.“. За съжаление, плочата е закрита от дървета, така че (освен през зимата) практически е невидима от улицата. Обобщавайки, може да кажем, че в родното село на генерал Иван Колев има три обекта, свързани с него. Два от тях идват от времето на генерала. Те са: семейният дом със съвременна юбилейна плоча и старата православна църква. Третият обект е съвременният бюст-паметник на генерала. Нищо друго няма. (Вж. за свързаните с ген. Колев обичаи: Приложение с. 407 и сл.¹⁵)

В заключение ще кажем, че генерал Иван Колев е открит отново след дълги години на забвение. Ще се надяваме, че споменът за него никога няма да бъде изгубен (не само в България и в Бесарабия, но и в историята).

¹⁰ Името на село Карапелит, както и на село Кочмар не е сменено, за да напомнят на поколенията за двете победоносни сражения на 1-ва конна дивизия на 3 септември 1916 г.

¹¹ Това село е административно разположено в района на Варна (община Вълчи дол, област Варна.). До 1934 г. се нарича Араплар.

¹² В област Добрич (община Добричка, област Добрич). До 1934 г. се нарича Çairharman (Чаир харман).

¹³ Успях да посетя село Бановка двукратно – на 14 ноември 2015 г. и на 13 май 2018 г. Едноименно село има и в Приазовието. Това е резултат от миграцията на българското население в средата на XIX век.

¹⁴ От г-н Михаил Стоев имам информация, че той през 2002 г. открил в Бановка родната къща на генерал Иван Колев. Той пише: „В Бановка никой не знаеше КОЙ Е ТОЙ !?“.

¹⁵ Аз съм автор на снимките № 1–4. Снимката № 5 получих от г-н Момчил Русев от град Варна (авторът е Ангел Златков). Снимката № 6 получих от г-н Михаил Стоев, на които им благодаря много за помощта.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Ангреев, С. 2002 – Стефан Ангреев (съставител). Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV–XIX век. София: Полиграфически комбинат Д. Благоев“ ООД, 2002. [Stefan Angreev (castavitel). Rechnik na selishtni imena i nazvaniya na administrativno-teritorialni ediniti v balgarskite zemi prez XV– XIX vek. Sofia: Poligraficheski kombinat D. Blagoev“ OOD, 2002.]

Биярски, Ц. В. 2008 а – Цочо В. Биярски (съставителство, предговор, бележки и редакция). Генерал-лейтенант Иван Колев – добруджанският герой (сборник). Т. I. София: Анико, 2008. [Tsocho V. Bilyarski (sastavitelstvo, predgovor, belezhki i redaktsiya). General-leytenant Ivan Kolev – dobrudzhanskiyat geroy (sbornik). T. I. Sofia: Aniko, 2008.]

Биярски, Ц. В. 2008 б – Цочо В. Биярски (съставителство, предговор, бележки и редакция). Генерал-лейтенант Иван Колев – добруджанският герой (сборник). Т. II. София: Анико, 2008. [Tsocho V. Bilyarski (sastavitelstvo, predgovor, belezhki i redaktsia). General-leytenant Ivan Kolev – dobrudzhanskiyat geroy (sbornik). T. II. Sofia: Aniko, 2008.]

Войникова, А. 2008 – Алла Войникова. Селища с българско население в югозападния Буджак. Ономастика, топонимия. Групонимия. Велико Търново: Знак '94, 2008. [Alla Voynikova. Selishta s balgarsko naselenie v yugo-zapadnia Budzhak. Onomastika, toponimia. Gruponimia. Veliko Tarnovo: Znak '94, 2008.]

Дякович, В. 1918 – Владимир Дякович. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк със спомени за генерала Иван Колев от съучениците му по гимназия, съотечественици: Вл. Дякович, Д. И. Николаев, П. Бачурски и д-р К. Бачурски. София: Радикал, 1918. [Vladimir Dyakovich. Balgarska Besarabia. Istoriko-etnografski ocherk sas spomeni za generala Ivan Kolev ot sauchenitsite mu po gimnazia, saotechestvenitsi: Vl. Dyakovich, D. I. Nikolaev, P. Bachurski i d-r K. Bachurski. Sofia: Radikal, 1918.]

Дякович, В. 1930 – Владимир Дякович. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения. София, 1930. [Vladimir Dyakovich. Balgarite v Besarabia. Kratak istoricheski ocherk s pet prilozhenia. Sofia, 1930.]

Енциклопедия България..., 3 – Енциклопедия България. Том 3. София, 1982. [Entsiklopedia Bulgaria. Tom 3. Sofia, 1982.]

Калчев, К. 1994 – Калчо Калчев. Бесарабските българи офицери в политическата криза (1886–1887 г.). – БСП. Т. 3, 193–204. [Kalcho Kalchev. Besarabskite balgari ofitseri v politicheskata kriza (1886–1887 g.). – BSP. T. 3, 193–204.]

Калчев, К. 2006 – Калчо К. Калчев. Бесарабски българи – офицери в българската армия по време на сръбско-българската война (1885). – Алманах Родолубец, 7, 2006, 55–63. [Kalcho K. Kalchev. Besarabski balgari – ofitseri v balgarskata armia po vreme na srabsko-balgarskata voyna (1885). – Almanah Rodolyubets, 7, 2006, 55–63.]

Калчев, К. 2009 – Калчо Костов Калчев. Българската етническа общност в Бесарабия (XIX–XX в.). Възникване, развитие, принос в общонационалните процеси. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2009. [Kalcho Kostov Kalchev. Balgarskata etnicheska obshtnost v Besarabia (XIX–XX v.). Vaznikvane, razvitie, prinos v obshtonatsionalnite protsesi. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2009.]

Караиванов, Н. 2008 – Никола Караиванов. Болградската гимназия. По случай 150-годишнината от основаването на Болградската гимназия. Одеса: Роден край, 2008. [Nikola Karaivanov. Bolgradskata gimnazia. Po sluchay 150-godishninata ot osnovavaneto na Bolgradskata gimnazia. Odesa: Roden kray, 2008.]

Кисъов, А. 1928 – Александър Кисъов. Генерал Колев и действията на 1-ва конна дивизия в Добруджа през 1916. Година. София: Печатница на Армейския военно-издателски фонд, 1928. [Aleksandar Kisov. General Kolev i deystviyata na 1-va konna divizia v Dobrudzha prez 1916. Godina. Sofia: Pechatnitsa na Armeyskia voenno-izdatelski fond, 1928.]

Коледаров, П., Мичев, Н. 1973 – Петър Коледаров, Николай Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878–1972 г. София: Наука и изкуство, 1973. [Petar Koledarov, Nikolay Michev. Promenite v imenata i statuta na selishtata v Bulgaria 1878–1972 g. Sofia: Nauka i izkustvo, 1973.]

Коняров, И. 1947 – Иван Коняров. Генерал-лейтенант Иван Колев по случай навършване на 30 години от неговата смърт. – Нашата конница, 1947. Г. 27, кн. 5, 3–7. [Ivan Konyarov. General-leytenant Ivan Kolev po sluchay navarshvane na 30 godini ot negovata smyrt. – Nashata konnitsa, 1947. G. 27, kn. 5, 3–7.]

Мичев, Н., Коледаров, П. 1989 – Николай Мичев, Петър Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878–1987. София: наука и Изкуство, 1989. [Nikolay Michev, Petar Koledarov. Rechnik na selishtata i selishtnite imena v Bulgaria 1878–1987. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]

Недев, С. 2005 – Светлозар Недев. Генерал Иван Колев. Един от големите български военачалници. – Военноисторически сборник, 2005, 9–14. [Svetlozar Nedev. General Ivan Kolev. Edin ot golemite balgarski voenachalnitsi. – Voенноistoricheski sbornik, 2005, 9–14.]

Радев, С. 1990 – Симеон Радев. Строителите на съвременна България. Т. 1. София: Български писател, 1990. [Simeon Radev. Stroitelite na savremenna Bulgaria. T. 1. Sofia: Balgarski pisatel, 1990.]

Руменин, Р. 1996 – Румен Руменин (съставител). Офицерският корпус в България 1878–1944 г. Т. 3–4: И-О. София: Издателство на Министерството на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1996. [Rumen Rumenin (sastavitel). Ofiterskiyat korpus v Bulgaria 1878–1944 g. T. 3–4: I-O. Sofia: Izdatelstvo na Ministerstvoto na otbranata „Sv. Georgi Pobedonosets“, 1996.]

Рухчев, Н. 2012 – Никола Рухчев. Военното училище на България 1878–2001. Исторически очерк. София: Министерство на обраната на Република България, 2012. [Nikola Ruhchev. Voennoto uchilishte na Balgaria 1878–2001. Istoricheski ocherk. Sofia: Ministerstvo na obranata na Republika Balgaria, 2012.]

Скальковский, А. А. 1848 – Аполлон Алексаандрович Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса: Типография Т. Неймана и К., 1848. [Apollon Aleksaandrovich Skalykovskiy. Bolgarskiye kolonii v Bessarabii i Novorosiyskom krae. Odessa: Tipografiya T. Neymana i K., 1848.]

Станчев, М. 2016 – Михаил Станчев. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Т. 2. Библиографическая энциклопедия. Харьков: ВПП „Контраст“, 2016. [Mikhail Stanchev. Bolgary v Rossiyskoy imperii, SSSR, stranakh Baltii i SNG. T. 2. Bibliograficheskaya yensiklopediya. Khar'kov: VPP „Kontrast“, 2016.]

Стефанов, С. 1995 – Стефан Стефанов. Пред олтара на Отечеството. Имена от пантеона на безименните бесарабски българи, видни войсководители, жертвали живота си за майка България. София: Македония-прес, 1995. [Stefan Stefanov. Pred oltara na Otechestvoto. Imena ot panteona na bezimennite besarabski balgari, vidni voyskovodtsi, zhertvali zhivota si za mayka Balgaria. Sofia: Makedonia-pres, 1995.]

Топалова, С. 2006 – Светлана Топалова. Болград – история, народни традиции и култура. – Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Велико Търново, Одеса. Т. 9, 433–442. [Svetlana Topalova. Bolgrad – istoriya, narodni traditsii i kultura. – Balgarite v Severnoto Prichernomorie. Izsledvania i materialy. Veliko Tarnovo, Odesa. T. 9, 433–442.]

Чолов, П. 1971 – Петър Чолов. Генерал Иван Колев. София: Държавно военно издателство, 1971. [Petar Cholov. General Ivan Kolev. Sofia: Darzhavno voenno izdatelstvo, 1971.]

Duminica, I. 2017 – Ivan Duminica. Colonile bulgarilor on Basarabia (1774–1856). Chişinău: Tipogr. «Lexon-Prim». 2017.

Ioaniţiu, A. 1929 – Alexandru Ioaniţiu. Războiului României, 1916–1918. vol. I. Bucureşti: Tipografia Geniului, 1929.